

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
—•—
Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyók		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSSÁGAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tisza	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tisza	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tisza	470
4.2.5.7. Egy falnyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

3.5. Erdély gazdasági viszonyai

Fodor Gyula

3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés

A Kárpát-medence legnagyobb tájegységeként Erdély rendelkezett és rendelkezik a legváltozatosabb természeti és társadalmi-gazdasági adottságokkal. Területén az első államot a dákok hozták létre még időszámításunk kezdete előtt, majd a Kr. u. 2. század elejétől a terület legnagyobb része római provincia lett (Dacia néven). Erre a nagyjából másfél évszázados időszakra tehető a helyi városhálózat alapjainak kialakulása. A magyar honfoglalásig egyetlen ideérkező népnek sem sikerült tartósan megtelepednie a régióban, viszont a magyarok megérkezése után Erdély hosszú évszázadokra a Magyar Királyság részévé vált. Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a terület szinte mindig rendelkezett részleges, egyes időszakokban pedig teljes önállósággal, sőt, állami különállással is.

Erdély már régtől fogva soknemzetiségű és vallásilag is heterogén régió, ami évszázadokon keresztül meghatározta a vidék társadalmi-gazdasági fejlődését. A 12. századtól kezdődően a magyar királyok németeket (szászokat) telepítettek be a területre, miközben folyamatosan zajlott a spontán betelepülés is (pl. a románoké) a Kárpátokon kívüli területekről. A 15. század elejére alakult ki az a rendi szervezet, amit a magyar nemesség, valamint a székelyek és a szászok rendjei alkottak.

Az Erdélyi Fejedelemség kialakulásához a török 1526 utáni térhódítása vezetett el. Magyarország három részre szakadása után Erdély (kiegészülve a partiumi részekkel) önálló állammá vált. Ekkor a régió területe elérte a 100 ezer km²-es kiterjedést, lakossága pedig meghaladta az 1 millió főt. A 17. század elejétől köszöntött be „Erdély aranykora”, amikor az ország élén huzamos ideig kiemelkedő személyiségek (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György) álltak fejedelemként. Erre a nagyjából fél évszázadot felölelő időszakra tehető az itteni városhálózat kiteljesedése, az irányító központok (a közigazgatási központ Gyulafehérvár, a gazdasági-kereskedelmi központ Kolozsvár, a szász regionális központ Nagyszeben és Brassó) kiemelkedése.

Furcsa történelmi tény, hogy Erdély függetlenségének épp a törökök Kárpát-medencéből történő kiűzése vetett véget. A Habsburg Birodalom fokozatosan beszüppantotta a területet, még ha sajátos státust is adott neki (Diploma Leopoldinum). Az utolsó kísérlet az Erdélyi Fejedelemség feltámasztására a Rákóczi-szabadságharc idején történt, ám ez nem járt sikerrel, így a régió sorsa gyakorlatilag megpecsételődött. Jelentősen csökkent az erdélyi

országgyűlés szerepe és súlya, a Habsburg-irányítás egyre jobban beavatkozott az itteni közigazgatási rendszerbe és belügyekbe, illetve egészen 1848-ig nem valósult meg Magyarország és Erdély közjogi egyesítése sem. Mindez komoly befolyással volt a terület gazdasági fejlődésére (vagy inkább annak elmaradására) is: gyakorivá váltak a néha súlyos éhínséget is előidéző mezőgazdasági termésválságok, és az ipari termelés sem fejlődött számottevően.

A 19. század utolsó harmadában ezt a területet is elérte az ipari forradalom, de ez jobbra csak a bányászat és a nehézipar fejlődését, valamint a vasúthálózat kiépítését jelentette. Mégis, Erdély kiegyezés utáni történetében a fő problémát nem a gazdasági, hanem a társadalmi-politikai-etnikai gondok okozták. Az eredendően soknemzetiségű régióban 1910-re a lakosság több mint felét már a románok alkották, miközben a magyarok részesedése alig 1/3 volt. Mindez rövidesen román–magyar etnikai konfliktust gerjesztett, amelyre Trianon hozta a magyarság számára máig fájó „megoldást”: Erdély nagyjából 1,7 milliónyi magyar lakosságával Románia része lett, amitől, persze, a társadalmi és etnikai feszültségek korántsem szűntek meg.

1940 augusztusában, a második bécsi döntés eredményeként Erdély északi része (kb. 43 ezer km², közel 1,4 millió magyar) visszakerült Magyarországhoz, ám Dél-Erdély továbbra is román fennhatóság alatt maradt. Mielőtt komolyabb pozitív változások állhattak volna be lakossága életében, hamarosan Észak-Erdély is visszakerült a román államszervezetbe. Az ezt követő bő 40 évnyi szocialista építkezés tovább rontotta a helyzetet, és a kommunista Ceaușescu-diktatúra sokáig nem gyógyuló sérüléseket okozott a régióknak, melyeket csak az ország 2007-es európai uniós csatlakozása mérsékelte valamelyest.

3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság

Gazdasági szempontból Erdély korántsem tekinthető homogénnek: a különbségek nem csupán a nagy történelmi régiók (Közép-Erdély, Partium, Bánság, Székelyföld), hanem a mai megyék szintjén is jól nyomon követhetők. Ez azt jelenti, hogy gyakorlatilag mindegyik régióban élesen elkülönülnek fejlettebb és gazdaságilag elmaradottabb megyék, ami valójában a tudatosan egyenlőtlen gazdaságfejlesztés számlájára írható.

A rendszerváltás utáni piacgazdasági átmenet Romániában kettős jelleggel nyilvánult meg. A negatív póluson a kényszerű dezindustrializáció, a vállalati csődök, a hatalmas és tartós munkanélküliség szerepelt, míg a pozitívumokat a folyamatosan növekvő külföldi tőkebefektetések, az új munkahelyek és az egyre jobb bérek jelentették. Ráadásul ez a

kettősség területileg is eltérően alakult, leginkább a mindenkori alkalmazkodóképesség és az innovációs potenciál függvényében.

Erdély *természeti erőforrásokban* igen gazdag. A változatos *domborzati és éghajlati* viszonyok sokrétű mező- és erdőgazdaság kialakulását tették lehetővé: a régióban a mérsékelt öv szinte valamennyi haszonnövénye termesztethető, de síkvidéki és havasi állattenyésztés is egyaránt folytatható. Az itteni természeti és tájképi szépségek turisztikailag is jól hasznosíthatók.

A *mezőgazdaság* ennek megfelelően megőrizte fontosságát, amit az is bizonyít, hogy az aktív keresők közel 30%-a ebben az ágazatban talál megélhetést. A szocialista termelőségtervezeteket és állami gazdaságokat ugyan a rendszerváltás után szinte az utolsóig felszámolták, ám földjeik falusi lakosságnak történt szétesztása rendkívüli módon felaprózta a birtokszerkezetet: a kis magángazdaságok átlagos területe nem haladja meg a 2-3 hektárt, így azok nemigen művelhetők korszerűen és hatékonyan.

Erdély mezőgazdasági haszonföldjeinek közel fele szántó. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a mezőgazdasági értéktermelés kb. 2/3-át a *növénytermesztés* szolgáltatja. Ennek körzetei döntően a domborzathoz igazodnak. Így a *gabonatermesztés* legjobb területei a nyugati alföldi *határmellékeken* (*Temes, Arad, Bihar, Szatmár megyék*) találhatóak, de fontos termőkörzet az *Erdélyi-medence* (*Mezőség, Küküllő-vidék*) is. A gabonafélék közül a *kukorica* a legfontosabb, amely erdélyi viszonylatban a legjobb termésátlagokat *Kolozs* megyében produkálja. Szintén nagy területeken termesztik medence-szerte a *búzát*, amely *Kovácsna, Hargita* és *Brassó* megyék alacsonyabb fekvésű részeire is jellemző. A hegyvidék irányában haladva pedig egyre nagyobb területeket foglal el a hideget jobban tűrő *árpa, zab* és *rozs*.

Az *ipari növények* közül a *napraforgó* a legfontosabb, melynek termőkörzete nagyjából a búzáéval azonosak. A magasabb fekvésű hegyközi medencék (*Csiki-medence, Gyergyói-medence*) legfontosabb kultúrnövénye a *burgonya*, amely a *Déli-Kárpátok* és az *Erdélyi-szigethegység* völgyeiben is viszonylag jól terem. Országszerte elterjedt a *cukorrépa* is. *Kendert* elsősorban az alföldek peremvidékein, *lent* pedig a *Székelyföld* medencéiben termesztnek.

A *zöldségtermesztés* szintén az ország egész területén, így Erdélyben is jellemző, de szakosodását a mindenkori mikroklíma és a fogyasztópiac határozza meg. A zöldségkertészkedés jó része földgázzal fűtött üvegházakban folyik. A *gyümölcstermesztés* fő területei a dombvidékek (*Szatmár megye, Bánság, Beszterce-vidék*), ahol főként almát, körtét, szilvát termesztnek, míg *Bihar megye* jellemző gyümölcsei a kajszi- és az őszibarack. A *szőlő* a délies kitettségű (völgy)lejtőket kedveli (*Szamos és Maros mente, Küküllők vidéke,*

valamint *Arad, Temes, Bihar és Szatmár megyék*). A *borvidékek* közül kiemelkedik *Aradhegyalja, a Küküllő-vidék, a Bánság és a Nagyvárad–Diószegi borvidék*.

Az *állattenyésztés* a növénytermesztésnél jobban megsínylette a rendszerváltást, az állomány száma és a termelés is erősen visszaesett: a baromfiállomány bő 55%-kal, a juh- és kecskeállomány közel 50%-kal, a szarvasmarha-állomány 45%-kal, a sertésállomány pedig 35%-kal csökkent. A drasztikus visszaesés fő oka az olyan gazdaságtalanul termelő állattenyésztő telepek tömeges felszámolása volt, amelyektől megvonták az állami támogatást.

Ma *szarvasmarhát* főleg a dombsági (pl. az *Erdélyi-medence* magasabb térszínei), *sertést* pedig a síksági megyékben (pl. székelyföldi medencék) tenyésztnek. A *juhállomány* ugyanakkor nagyjából egyenletesen oszlik meg a magashegységi, a dombvidéki és a síksági területek között. Igavonásra *lovat* (Erdély-szerte) és *bivalyt* (főként az *Erdélyi-medencében*) is tenyésztnek. Az állattenyésztés az intenzívebb gazdálkodást folytató erdélyi megyékben a legrentábilisabb. Hagyományos kiegészítő mezőgazdasági ágnek számít a *méhészet* (*Nagykároly környéke*) és a *selyemhernyó-tenyésztés* (*Bánság*). A *haltenyésztés* fő vidéke a *Mezőség* és *Bihar megye* (főként pontytenyésztésre szakosodott halastavak révén).

3.5.3. Erdély ipara

Erdély gazdag *ásványikincs-készletei* egész sor iparág kiépítését és fejlesztését segítették elő a területen. Manapság a régió egyik fő természeti erőforrása az Erdélyi-medence (főként a *Mezőség*) földgázvagyona. Bár iparszerű kitermelése már a II. világháború után elkezdődött, a lelőhelyek még mindig óriási tartalékokat rejtnek. Szénhidrogéneket (kőolajat is) még a *Bánság* alföldi részén és a *Berettyó-vidéken* bányásznak.

A *bányászat* a földgáz mellett is sokféle nyersanyagot szolgáltat a gazdaságnak. A *barnaszénttermelés* a *Zsil völgyében, Petrozsény* központtal valósul meg, kisebb mennyiségű *feketeszenet* pedig a *Bánságban* bányásznak. A *vasérc* döntő többségét szintén a *Bánságban* hozzák felszínre, míg *polimetallikus érceket* az *Erdélyi-szigethegységben* és *Nagybánya* környékén termelnek ki. *Bauxitot* Bihar megyében, *rézércet, kőszót* és *építőanyagokat* a *Kárpátok* övezetében bányásznak.

Az *energiaiparban* igen jelentős a *vízerőművek* szerepe: a legnagyobb vízerőmű-rendszerek a *Kis-Szamoson, az Olton* és a *Besztercén* működnek. Az ezeknél is fontosabb, mára gáz- vagy vegyes tüzelésre áttért *hőerőművek* többsége a telephelyükül szolgáló egy-egy nagyobb erdélyi város (*Arad, Temesvár, Nagyvárad, Radnót*) hő- és villamosenergia-ellátását biztosítja.

A *kohászat* a rendszerváltás óta súlyos válságot és termelési visszaesést élt át. Legnagyobb központja a *bánsági kohászati körzet* (*Resicabánya*), *Vajdahunyad*, valamint a Kolozs megyei *Aranyosgyéres* (*Câmpia Turzii*, 22), ahol hajlított acélt, (szöges)drótot és hengerelt árut gyártanak, döntően hulladékvas felhasználásával. A *színesfémkohászat* máig legfontosabb erdélyi központja *Nagybánya*, valamint a (komoly rentabilitási problémákkal küzdő) *timföldgyáráról* is ismert *Nagyvárad*.

A szintén válságot átélt *vegyipar* legjelentősebb telephelyei a nyersanyagok közelsége miatt az *Erdélyi-medencében* összpontosulnak. A *kőszóvegyszerészet* és *szódagyártás* legnagyobb központja *Torda* (*Turda*, 48), a *nitrogénműtrágya-gyártás* pedig *Marosvásárhely* és *Fogaras*. Utóbbi város vegyigyárának tulajdonosa 2006-ban a magyar Péti Nitrogénművek lett. A *műanyaggyártás* *Nagyváradon*, a *gumiipar* (gumiabroncsgyártás) pedig *Zilahon* (Michelin) és *Temesváron* (Continental) összpontosul. A *gyógyszeripar* központja szintén *Temesvár*, valamint *Kolozsvár*, *Marosvásárhely* és *Brassó*.

A *gépgyártás* rendszerváltás utáni sikerágazatai Erdélyben is az *autó-összeszerelés* és az *autóalkatrész-gyártás*, amelyekbe a legtöbb külföldi tőkebefektetés érkezett. Legfontosabb üzemeik *Aradon* (Irisbus – városi buszok és trolik összeszerelése, Leoni – autóalkatrész- és kábelgyártás), *Temesváron* és *Szatmárnémetiben* (mindkettő autókábel-gyártás) található. Az *elektrotechnikai ipar* központja *Nagyvárad*, a *mezőgazdasági gépgyártás* pedig *Brassó* (traktorgyártás).

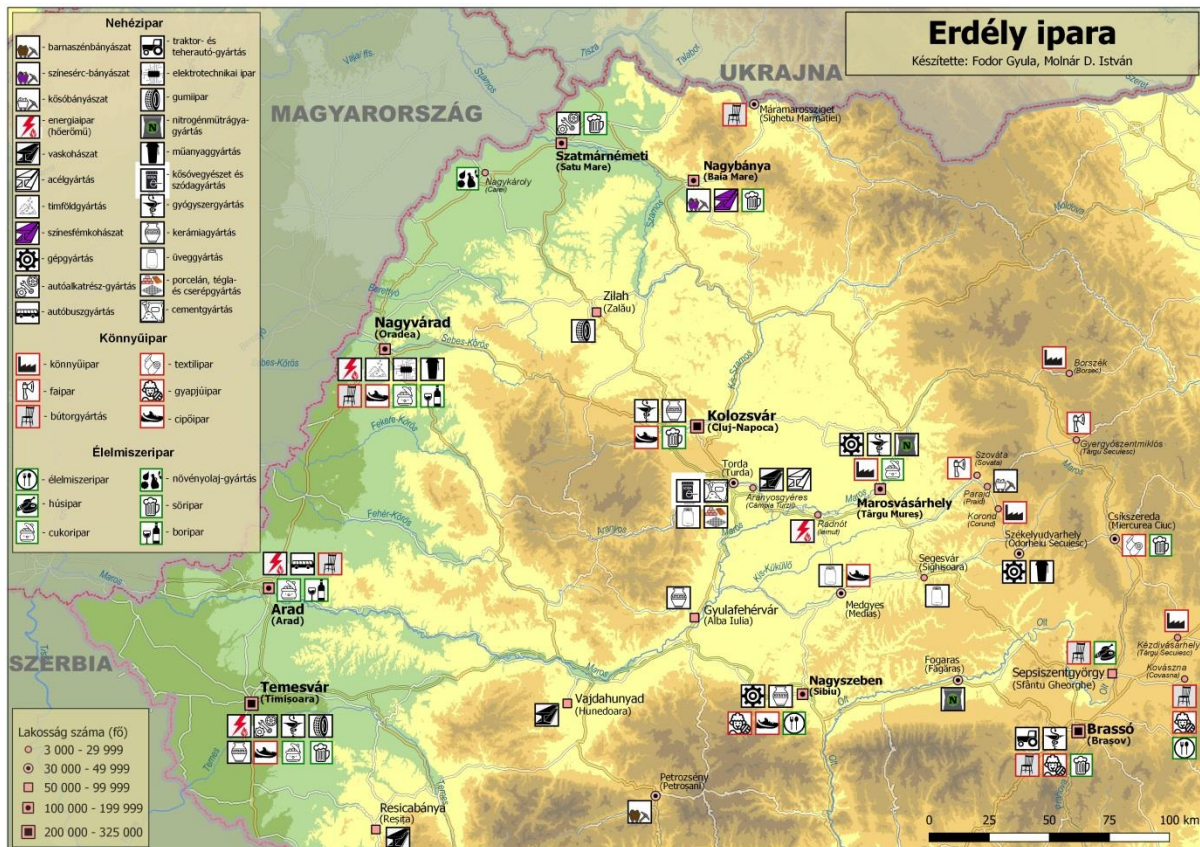
Az *építőanyag-gyártás* központja *Torda*, ahol *cement-, üveg-, porcelán, tégl- és cserépgyártás* is folyik. *Üveggyártás* emellett a belső-erdélyi *Segesváron* és *Medgyesen* is van. A *kerámiaipar* legnagyobb üzemei pedig *Kolozsváron*, *Gyulafehérváron*, *Nagyszebenben* és *Temesváron* fejlődtek ki.

A komoly exportjelentőségű *faipar* legfontosabb telephelyei a Kárpátok erdőségeihez és a nagyvárosi felhasználó körzetekhez kapcsolódnak. A *fakitermelés* fő vidéke a *Székelyföld* és *Máramaros megye*, míg a *bútorgyártás* *Máramarossziget* (*Sighetu Marmăției*, 33), *Nagyvárad*, *Arad* és *Brassó*.

A *könnyűiparból* a *textilipar* emelkedik ki, amely főleg *Dél-Erdély városaiban* fejlett. A *gyapjúipar* központja *Nagyszeben* és *Brassó*, a *selyemipar* pedig a *Bánság*. A *cipőipar* legjelentősebb telephelye *Temesvár*, *Kolozsvár*, *Nagyvárad*, *Nagyszeben* és *Medgyes*.

Az *élelmiszeripar* egyenletesen oszlik meg Erdély területén. A *cukorgyártás* központjai a cukorrépa-termőközvetekhez közeli városok, mint *Temesvár*, *Arad*, *Nagyvárad* vagy *Marosvásárhely*, a *növényolajgyártás* pedig *Nagykárolyban* (*Carei*, 21) összpontosul. A jelentős és exportképes *söripar* fő problémája, hogy az egész országban nem találni hozzá

megfelelő mennyiségű és minőségű nyersanyagot, így az ágazat fokozottan rá van szorulva a külföldi tőkére és alapanyagokra. Ezzel együtt számos nagy söripari központ alakult ki a régióban: *Temesvár, Brassó, Kolozsvár* (mindhárom a japán Asahi Breweries Europe Ltd. csoporthoz tartozik), *Szatmárnémeti, Nagybánya, Csíkszereda*.

3.5.3.1 ábra. Erdély ipara

3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások

Erdély *közlekedési hálózatának* kiépítését nagymértékben befolyásolták a terület domborzati viszonyai. Ennek ellenére a régió kiegyensúlyozott közlekedési rendszerrel rendelkezik, amely általában ki tudja elégíteni a felmerülő igényeket. Utóbbiak várható fokozódása ugyanakkor megköveteli az autópályák és gyorsforgalmi utak kiépítésének folytatását, valamint a vasútvonalak korszerűsítését.

Erdély közlekedési rendszerében továbbra is a *közutak* a legfontosabbak. Az első itteni autópálya-kezdemények az egyes nagyvárosok környékéhez köthetők, amikor bevezető útjaikat rövidebb szakaszokon négysávosra szélesítették (Kolozsvár–Torda, Nagyvárad–Bors). Ezek logikus folytatása lenne a 16 éve épülő, közel 500 km összhosszúságú észak-

erdélyi autópálya (Bukarest–Ploiești–Brassó–Marosvásárhely–Kolozsvár–Nagyvárad–Bors-államhatár nyomvonalon), amelyből azonban eddig csupán a Bukarest–Ploiești (62 km), a Kolozsvárt elkerülő Aranyosgyéres–Magyarnádas (61 km), a Nyárádtó–Maroskece (32 km), valamint a Bors-Bihar (5,35 km) szakaszok készültek el (azaz mindössze 160 km, abból is csak kevesebb, mint 100 km Erdélyben). Még régebben, már 1967-től épül a dél-erdélyi autópálya (Nagylak–Arad–Temesvár–Déva–Nagyszeben nyomvonalon), amelynek tervezett közel 600 km-es összhosszából bő 450 km van készen.

Erdély használatban lévő *vasútvonalainak* összhossza megközelíti az 5000 km-t, ennek kb. 1/3-a villamosított. Az országos vasúthálózat központja a kissé periférikus fekvésű *Bukarest*. Az innen kiinduló kilenc vasúti fővonalból 4 érinti Erdélyt: a Brassó–Fogarás–Nagyszeben–Arad–Kürtös, a Brassó–Segesvár–Medgyes–Kolozsvár–Nagyvárad, a Brassó–Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Dés–Nagybánya–Szatmárnémeti, valamint a Karánsebes–Temesvár. A vasúti szállítás fő problémája a vonalak leromlott állapotának tulajdonítható alacsony átlagsebesség, illetve a közúti szállításához mérten kedvezőtlenebb ár-érték arány.

A *vízi közlekedés* Erdély déli részén arra a 70 km-es Duna-szakaszra korlátozódik, amely természetes határt képez Szerbiával. Az itteni egyetlen jelentős kikötő *Ómoldova* (*Moldova Veche*, 9), egyben folyami határátkelő is Szerbia felé.

A *légi közlekedés* a legdinamikusabban fejlődő közlekedési válfaj Erdélyben. Jelenleg hét regionális repülőtér működik itt állandó jelleggel, amelyek közül forgalma alapján *Temesvár* és *Kolozsvár* légikikötője emelkedik ki. Az utóbbi évek pozitív fejleménye, hogy Erdély repterein is megjelentek az olcsón szállító „fapados” légitársaságok, amelyek egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek.

Erdély *távközlési rendszere* szintén nagy minőségi változásokon ment keresztül az utóbbi 2-3 évtizedben. A vezetékes telefonhálózatokat működtető állami távközlési vállalat (Romtelecom) itt sem bírta sokáig a mobilszolgáltatók gyors előretörésével hirtelen fokozódó konkurenciaharcot, és jelentős térvesztést volt kénytelen elszenvedni. Napjainkban öt vezeték nélküli szolgáltató (Orange, Vodafone, Digi.Mobil, Telekom Romania, Zapp) hálózata érhető el Erdélyben, és mindegyik közel teljes lefedettséggel rendelkezik.

Ugyancsak jelentős Erdélyben a *kereskedelmi tevékenység*, amit leginkább az bizonyít, hogy a foglalkoztatottak 1/6-a ebben az ágazatban dolgozik. A *belkereskedelem* hatalmas fejlődésen ment át az elmúlt húsz évben: számos hiper- (Metro, Cora, Auchan, Real, Lidl, Kaufland, Carrefour) és szupermarket (CBA, SPAR, Profi, Plus) jelent meg az országban és a régióban, gyökeresen átalakítva a lakosság vásárlási szokásait. Erdély nagyobb városaiban

terjedőben vannak a bevásárló- és szórakoztató-központok (pl. Polus Center), valamint a barkácsáruházak (Praktiker, BauMax, OBI stb.) is.

Bár Erdély külkereskedelmi mérlege az utóbbi pár évben végig negatív volt, a *külkereskedelem* mégis a régió fontos szolgáltató ágazata. A főbb erdélyi exporttermékek a következők: ruházati cikkek, kötöttárúk, lábbelik, elektromos gépek, bútorok, faipari és állattenyésztési termékek. Az import szerkezetében ugyanakkor a gépek és elektromos berendezések, a közlekedési eszközök, a tüzelőanyagok, a gyógyszerek, a papíripari termékek emelkednek ki. Erdély és egyben Románia legfontosabb külkereskedelmi partnere Németország, Olaszország, Franciaország és Magyarország, Európán kívülről pedig az USA, India és az Egyesült Arab Emírségek.

3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok

Erdély Románia legnagyobb és egyik legfejlettebb régiója, amely az ország területéből 42%-kal, lakosságából pedig 35%-kal részesedik. Területét három alrégióra lehet felosztani:

a) *Északnyugat-Erdély*: hat megyéjének együttes területe 33960 km², lakossága mintegy 2,9 millió fő, ebből kb. 600000 magyar nemzetiségű. Központja *Kolozsvár (Cluj-Napoca, 325)*, melyet történelmi és kulturális szerepköre (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, magyar színház és opera, protestáns püspökség) miatt Erdély fővárosának is neveznek, bár gazdasági jelentősége elmarad Brassóé és Temesváré mögött. A város nyugati szomszédságában fekszik a *Kalotaszeg*, melynek kb. 50 magyar faluja van, városi központja pedig *Bánffyhungad (Huedin, 9)*. Az alrégió Magyarországgal szomszédos sávjának legnagyobb városa *Nagyvárad (Oradea, 196)*, amely nagy múltú ipari központ, református, valamint római és görögkatolikus püspöki székhely. Timföldgyára romániai bauxitot dolgoz fel. Az alrégió északi részén fekszik *Nagybánya (Baia Mare, 124)*, amely színesércbányászati és kohászati központ. A meddőhányóiból történő másodlagos aranytermelés környezetkárosító módszerei miatt érte a Tiszát a 2000. évi katasztrofális ciánszennyezés. A Szamos-vidék ipari és kulturális központja *Szatmárnémeti (Satu Mare, 102)*. A kisebb városok közül *Beszterce (Bistrița, 67)* és *Zilah (Zalău, 56)* érdemel említést.

b) *Délnyugat-Erdély*: négy megyét foglal magába. Összterülete 51852 km², lakossága kb. 2,1 millió fő, ebből mintegy 170000 magyar. Legfontosabb központja *Temesvár (Timișoara, 319)*, fejlett gépgyártással, könnyű- és élelmiszeriparral. Egyeteme, valamint román és nemzetiségi kulturális intézményei miatt jelentős művelődési centrum. Hasonló szerepköre van a Maros partján fekvő *Aradnak (159)* is, melynek közelében működnek

Románia legforgalmasabb nyugati határátkelői, *Nagylak (Nădlac, 7)* és *Kürtös (Curtici, 7)*. Aradtól keletre található az *Aradhegyaljai borvidék*. Az alrégió nehézipari központjai közül *Petrozsény (Petroșani, 37)* bányászata, valamint *Vajdahunyad (Hunedoara, 58)* és *Resicabánya (Reșița, 70)* kohászata említhető. A terület déli részén található Románia legrégebbi, már a római korban is használt gyógyfürdője, *Herkulesfürdő (Băile Herculane, 5)*.

c) *Belső-Erdély*: hat megyéje van, együttes területük 34015 km², lakosságuk mintegy 2,7 millió fő, ebből kb. 900000 magyar. Beletartozik a történelmi *Székelyföld* közel egésze is. Legnagyobb városa *Brassó (Brașov, 253)*, az ország Bukarest utáni második számú ipari központja, amelynek iparából a gépipar a legfontosabb (traktor- és teherautó-gyártás), de kulturális és idegenforgalmi szerepköre is igen jelentős. Az alrégió második iparközpontja, *Nagyszében (Sibiu, 147)* gépgyártásáról, könnyű- és élelmiszeriparáról ismert. *Marosvásárhely (Târgu Mureș, 134)* jelentős vegy-, gép- és könnyűipari centrum, az erdélyi magyarság egyik kulturális központja, ugyanakkor a *Vatra Românească* román nacionalista mozgalom szülőhelye is. Az Erdélyi-medence kisebb városai közül *Gyulafehérvár (Alba Iulia, 56)*, katolikus érseki székhely), *Medgyes (Mediaș, 46)*, *Fogarás (Făgăraș, 31)* és *Segesvár (Sighișoara, 26)* említhető még.

A két magyar többségűnek megmaradt megye, Hargita és Kovászna települései közül a következők emelkednek ki:

Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe, 55): Székely Nemzeti Múzeum, Tamási Áron Színház);

CsíkSZereda (Miercurea Ciuc, 37): idegenforgalom, katolikus búcsújárárhely);

Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, 34) (ennek 97%-a magyar): magyar tanítóképző, kulturális központ);

Gyergyószentmiklós (Gheorgheni, 18): idegenforgalom (közelében a *Gyilkos-tó* és a *Békás-szoros*), faipar);

Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc, 17): magyar tanítóképző);

Kovászna (Covasna, 10): gyógyfürdőhely);

Szováta (Sovata, 10): gyógyfürdőhely);

Korond (Corund, 5): fazekasipar);

Parajd (Praid, 4): kősóbányászata);

Borszék (Borsec, 3): gyógyfürdőhely);

Tusnádfürdő (Băile Tușnad, 2): gyógyfürdőhely).

К-22

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444